

О.А. СТАСЕВСЬКА, канд. філос. наук, доц., НЮАУ ім. Я. Мудрого, Харків

АКТУАЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядається співвідношення понять «національна самосвідомість», «національна ідея», «національна еліта»; взаємовплив процесів збереження національної самобутності та формування національної ідеї.

В статье рассматривается соотношение понятий «национальное самосознание», «национальная идея», «национальная элита»; взаимовлияние процессов сохранения национальной самобытности и формирования национальной идеи.

In article correlation of concepts is examined national consciousness, national idea, national elite. An accent is done on connection of processes of maintenance of national originality and formation of national idea.

Роки існування незалежності України можна безпомилково охарактеризувати як період духовної кризи суспільства, що супроводжується пошуком загальнонаціональних духовних орієнтирів. З боку офіційної влади це виявляється у постійних деклараціях щодо піклування про національну культуру, збереження національної самобутності, розбудову національної ідеї тощо. Проте, тривалість духовної кризи свідчить про поверхове ставлення до означених питань, про нехтування глибоким сутнісним розумінням національних проблем сучасності поряд з реальним небажанням розкрити духовні резерви українського суспільства.

Дослідження культурної політики сучасної України дають підставу вважати, що вона являє собою лише набір банальних тез, які не вказують шлях подальшого розвитку національної культури, а також не сприяють випрацюванню національної ідеї, наповненої конкретним змістом і це скоріше призводить до розшарування нації, а не до її консолідації. Такі поняття як «національна культура», «національна ідея», «національна еліта» є найуживанішими у політичному лексиконі, але використовуються як засоби маніпулювання суспільною свідомістю задля досягнення «одnodенних» політичних цілей.

Стрімкі зміни у світі кінця XX – початку XXI століття, які пов'язані з наростаючими і досить суперечливими (як позитивними так і негативними) процесами глобалізації, різко загострили проблеми національної ідентичності, розвитку націй, національних культур та ін. Більшість сучасних наукових досліджень, предметом яких є нація, пов'язують між собою такі питання як «національна культура», «національна ідея», «національна еліта», «національна ідентифікація». У ситуації культурного розмаїття, історичного співіснування

різних народів закономірно актуальним є питання національних особливостей культур. Ознакою сучасності є визнання за кожною національною культурою права на відстоювання власної самобутності, самостійне існування та розвиток, а також визнання тенденції на їх зближення.

Розмову про національну культуру слід починати з осмислення поняття «народ». Зрозуміти, що об'єднує народ в єдине ціле, можна на основі історичного підходу, згідно з яким визначено таке значення цього поняття: народ, тобто етнос, – це історично усталена на певній території стійка біосоціальна сукупність людей, які мають загальні стабільні риси, особливості культури, мови, усвідомлюють свою єдність, свій генетичний зв'язок з іншими представниками цієї ж групи та відмінність від інших. Людина сприймає себе нащадком попередніх поколінь предків, пам'ять про яких передається у часі. Так формується історична спадкоємність, що й визначає цілісність народу-етносу. Важливо зазначити, що народ-етнос базується не на реальному генетичному зв'язку («нащадок по крові»), а на самосвідомості людей (інакше це призводить до расистських спроб ділити людей на «ширих» і «неширих» представників етносу). А тому поняття «народ-етнос» є не тільки біологічним, а й соціальним.

Історичні умови, в яких існують народи-етноси, утворюють різні соціальні зв'язки, що зумовлює появу етносоціальних спільнот – субетносів – неголовних етносів, які підпорядковані основному етносу (наприклад, у складі українського народу є такі субетноси, як гуцули, лемки, бойки тощо). Тому народ як етносоціальна спільнота поєднує людей різного етнічного походження, оскільки об'єднуючі фактори не вичерпуються, як вже було підкреслено, уявленнями про генетичну спорідненість.

Поняття «нація» в науковій літературі використовується в таких найбільш поширених значеннях. По-перше, нація – це сукупність громадян держави, тобто це народ, який досяг певного рівня культурного розвитку і певного ступеню політичної організації, об'єднаний спільною мовою та культурними традиціями і організований в єдину державу. У такому розумінні нація – територіально-політична спільнота, синонім держави. По-друге, нація – історично сформована стійка спільнота людей, для якої є характерним єдність економічного життя, мови, території, психологічних рис (національний характер, національна свідомість і т.д.). У такому розумінні нація – соціально-історичне явище, яке виникає в період подолання феодальної роздрібненості і зародження капіталізму, а держава, як важливий чинник консолідації нації, не є обов'язковою ознакою нації.

Становлення більшості сучасних націй (німецької, французької, російської, української) пов'язано з переходом від натурального господарства до торгово-промислових відносин (доба пізнього середньовіччя), в процесі чого відбувається: утворення національної мови; формування особливостей національного характеру; формування національної свідомості; утвердження загальнонаціональної культури.

Національна самосвідомість формується під час створення національної держави (як це відбувалося у Західній Європі), або під час національно-визвольних рухів, коли «корманічі» суспільства звертаються до широких верств народу з ідеями «національного визволення», «національної гордості» і т.д. (як це було, наприклад, в Україні). Переважна більшість українських вчених згодна з думкою про те, що українська нація і національна самосвідомість українців почала формуватися протягом XVI-XVII ст. і це випередило становлення національної держави, що зумовлено екстремальними обставинами боротьби проти Кримського ханства, Речі Посполитої і Московського царства.

Отже, національна самосвідомість обумовлюється почуттям причетності як до певної етнічної культури, так і до певної національної культури, які можуть не збігатися (наприклад, у багатонаціональних державах живуть люди різного етнічного походження – «канадські українці», «американські китайці», «французькі араби», «німецькі турки» тощо). Національна самосвідомість є самовизначенням в системі національних відносин, утвердженням людиною себе як носія національних цінностей, мови, традиційних норм, звичок і тощо.

Для утвердження і усвідомлення національно-культурної окремішності найголовнішу роль відіграє мова. Національна мова є явищем історичним. Її виникнення і становлення пов'язано з епохою утворення націй, з концентрацією економічного і політичного життя народу, з розвитком процесів зміцнення мовної єдності. Мова одночасно є і умовою розвитку національної культури і її продуктом. Все визначальне і самобутнє в духовності будь-якого народу закріплюється у лексиконі національної мови, в ній виявляється національний менталітет.

Етнічна культура виникає разом з етносами в давні часи і охоплює більшою мірою сферу праці і побуту: особливості норм поведінки, звичок, обрядів, народних промислів, фольклору, одягу, їжі тощо. Специфіка етнічної культури обумовлюється природним середовищем і характеризується консерватизмом, спадковістю, орієнтацією на збереження свого коріння і самобутності.

Базисом національної культури є етнічна культура, однак, першу не можна зводити до другої, оскільки існують у сучасному світі як «моноетнічні нації», так і «поліетнічні нації» (територіально-політичні утворення). Взаємостосунки національної і етнічної культур теж неоднозначні: етнічна культура намагається зберегти архаїчні норми життя, тяжіє до традицій, замкненості, акцентує свою відмінність від інших у побуті, поведінці, мовленнєвих особливостях; національна культура відкрита для новацій, не забуваючи традицій, активно вбирає близьке за духом до інших культур, що й збагачує її саму, динамічно розвивається.

Національна культура не обмежується вузькими межами однорідної етнічної спільноти, вона живе розбудовою нового, сприйняттям змін, розвитком активних контактів і діалогу з іншими культурами, докладанням значних зусиль

щодо засвоєння досягнень інших національних культур, що й обумовлює її внесок у загальносвітовий культурний процес. Національна культура – це поєднання загальнолюдського та етнічно-неповторного, національно-особливого. На ранніх стадіях розвитку суспільства домінувало національно-особливе, бо тоді на культуру людських спільнот суттєвий вплив мало середовище проживання, обмежені і локальні контакти з іншими спільнотами. З подальшим розвитком поширюється і посилюється матеріальна і духовна взаємодія і взаємозбагачення культур, відбувається інтеграція життя окремих націй у єдине світове ціле. Без цього людство не має майбутнього.

Традиції і новації в національній культурі – два невід’ємні процеси її існування та розвитку. Слепе схилення перед традицією породжує консерватизм і застій у розвитку суспільного життя, національної культури. Проте, нехтування ними або руйнація їх може призвести до нігілістичного ставлення як до власної культури, так і до власної історії.

Життєвість традиції залежить від можливості її оновлення в історичних умовах, що змінюються. Розвиток національної культури забезпечується новаціями, які збагачують матеріальну і духовну культури, відкидають архаїчне, віджиле. Новаторство є не просто оновленням, подоланням інерції застарілого, це й народження сучасних традицій. Новація заради впровадження «нового» не має творчого змісту. Створення «нового» стає новацією національної культури, коли набуває соціального значення, стає цінністю для сучасного і наступного покоління. Отже, національну культуру можна розглядати як безперервний процес взаємодії традиційного і інноваційного.

Проблеми утвердження нації і національної культури безпосередньо стосується поняття національна ідея. Зміст його передбачає наявність у національної спільноти почуття національної гордості, почуття національної гідності, усвідомлення мети, яка об’єднує, організує, мобілізує націю на подальший розвиток. Національна ідея органічно поєднує: – знання про минуле, що забезпечує усвідомлення історичного досвіду та уроків історії; – знання про сьогодення, що надає об’єктивну картину сучасних проблем і можливостей їх вирішення; – знання про майбутнє як стратегію подальшого поступу суспільства. Вона не може бути обмежена відродженням забутого, встановленням істинності викривлених сторінок історії, а постає як продуктивний розвиток всілякого (економічного, політичного, морального, художнього і т.д.) потенціалу нації і країни.

Отже, національна ідея має віддзеркалювати оптимальну міру традиції і модернізації. Національна ідея не виникає стихійно на побутовому рівні, вона формується в процесі цілеспрямованої діяльності національної еліти, до якої належать представники різних сфер діяльності (політичної, технічної, наукової, мистецької тощо). Національна еліта це представники народу, нації, які через потужний особистісний потенціал відіграють у суспільстві значущу роль і здатні власними зусиллями впливати на розвиток держави, нації, національної культури, надати емоційно-чуттєвий поштовх національній ідеї, а далі реалізувати її в практичній площині. Конкретно-історичне бачення національної

ідеї формулюється представниками національної еліти і затверджується у свідомості народу завдяки просвітницькій діяльності.

Духовна криза сучасного українського суспільства набула таких масштабів, що перетворилася у питання національного виживання. Відсутність стратегії розвитку українського суспільства може привести до реальної втрати самобутності, власної значимості, нівелювання та знеособлення. Брак національної ідеї в сучасній Україні – це проблема денационалізованої української еліти, яка виявляє неспроможність сприяти духовному оновленню нації, розробити цілісну систему ціннісних орієнтирів і реалізувати її на практиці.

Список літератури: 1. *Гордієнко М.* Етнонаціональна політика у сучасному українському суспільстві // *Персонал*, 2006. – № 5. 2. *Межуєв В.* Проблема современности в контексте модернизации и глобализации // *Полития*, 2000. – № 3. 3. *Онищук С.* Національна ідея і культура: цензура романтичних сподівань // *Українські варіанти*, 1998. – № 1. 4. *Павличко Д.* Українська національна ідея: статті, виступи, інтерв'ю. – К., 2004.

Надійшла до редколегії 23.03.2011.